

Gog i Magog w tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej¹

Streszczenie: Gog i Magog to postacie, które na kartach Pisma Świętego kojarzone są ze zwiastunem dnia ostatecznego. Niszczycielska siła, która staje naprzeciw Boga i Jego ludowi, zdaje się przewyciężyć wyznawców jedyne go i właściwego Pana. Najwięcej wzmianek na temat mitologicznych postaci Goga i Magoga można odnaleźć w Ez 38-39 oraz w Ap 20,8. W obu przypadkach są oni utożsamiani z narodami, które przyjdą niczym *armagedon*, aby zniszczyć Boga i Jego lud. Ciekawe, że w świadomości pisarzy biblijnych jak i wczesnych komentatorów Pisma Świętego Gog i Magog zaczęli być utożsamiani z konkretnymi ludami a nawet władcami z dalekiej północy, którzy w świadomości wielu starszych ludów siali postrach i przerażenie. Co na ten temat mówi Księga Ezechiela i Apokalipsa? Czy Gog i Magog to rzeczywiście postacie, które można utożsamić z kimś konkretnym? Jakie jest przesłanie biblijne w tym temacie?

Słowa kluczowe: Gog, Magog, terminologia, historia

Gog and Magog in Jewish and Christian traditions

Abstract: Gog and Magog are characters who are associated in the pages of Scripture with the harbinger of the Last Day. The destructive force that confronts God and His people seems to possess extraordinary power worthy of overcoming the followers of the one and only proper Lord. The most references to the mythological figures of Gog and Magog can be found in Ez 38-39 and Rev 20:8. In both cases they are identified with the nations that will come like armageddon to destroy God and His people. It is interesting that in the minds of biblical writers as well as early commentators on the Scriptures, Gog and Magog began to be identified with specific peoples and even rulers from the far north, who sowed fear and terror in the minds of many weaker peoples. What does the Book of Ezekiel and Revelation say about this? Are Gog and Magog really characters that can be identified with anyone in particular? What is the biblical message on this subject?

Keywords: Gog, Magog, terminology, history

¹ Artykuł jest owocem realizacji projektu badawczego finansowanego w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” w latach 2019-2022 (Nr 028/RID/2018/19).

Wprowadzenie

Postacie Goga i Magoga są na kartach Pisma Świętego niezwykle tajemnicze. Nie da się znaleźć konkretnych informacji, które mogłyby naprowadzić czytelnika na trop pozwalający zrozumieć, a tym bardziej zidentyfikować tych, którzy mają przynieść zgubę i zniszczenie mieszkańcom biblijnego Izraela. Egzegeci oraz historycy próbują wysuwać różne hipotezy, które pozwoliłyby dostrzec w Gogu z krainy Magog historycznego wodza, księcia czy wojownika z północy, którego sylwetka odpowiadałaby prawdziwemu wojownikowi ukrywającemu się w symbolu biblijnego pogromcy oraz symbolu nieszczęścia i zguby.

Literatura tego tematu jest dość obfita. W sposób szczególny warto zwrócić uwagę na opracowania anglojęzycznych egzegetów, wśród których należy wymienić monografię Bøe traktującą omawiane zagadnienie dość wyczerpująco. Poza tym wśród badaczy zajmujących znaczące stanowisko w omawianym temacie należy wymienić A.A. Seyed-Gohraba, D.I. Blocka, S.L. Cooka oraz wielu innych. Jeśli chodzi o literaturę polską, to godnym polecenia opracowaniem jest krótki artykuł R. Rumianka, pastoralny wstęp do Księgi Ezechiela A.S. Jasińskiego, komentarz J. Homerskiego oraz monografia J. Strzelczyka na temat legend krążących wśród ludzi w epoce średniowiecza.

Badania zawarte w niniejszym artykule poświęcają uwagę postaciom Goga i Magoga. W pierwszej kolejności zostało poruszone zagadnienie historii i mitologii, która skupia się wokół próby identyfikacji tajemniczych biblijnych bohaterów. Następnie porównano teksty LXX oraz literaturę żydowską, która dość bogato i ciekawie traktuje to zagadnienie. Na koniec skupiono się na obecności Goga i Magoga w Księdze Ezechiela 38-39 oraz w Apokalipsie św. Jana.

1. Terminologia i archeologia

Na kartach Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu postać Goga (hebr. גֹּג) zostaje przywołana 13 razy w trzech niezależnych od siebie księgach. Jeden raz w Pierwszej Księdze Kronik, jedenaście razy w Księdze Ezechiela oraz jeden raz w Apokalipsie św. Jana². Pierwsza Księga Kronik jest jedyną, która wymienia Goga w gronie synów Joela w ten sposób umieszczając go w drzewie genealogicznym. Jeśli chodzi o Księgę Ezechiela, to w niemal każdym przypadku Gog jest utożsamiany z wielkim księciem władającym krajami Meszek (hebr. מֶשֶׁק) i Tubal (hebr. תּוּבַל), który w czasach ostatecznych pozyska narody przybywające z czterech stron świata i zgromadzi je na wielki bój (Ap 20,8).

Bardzo trudno jest zinterpretować, kim był biblijny Gog, ponieważ nawet wśród egzegetów nie sposób doszukać się jednego wspólnego stanowiska. Wśród wielu prób

² Postać Goga odmieniona przez wszystkie przypadki występuje w: 1Krn 5:4; Ez.38,2.3.14.16.18; 39,1(2x).11.15; Ap.20,8.

identyfikacji biblijnego Goga przytacza się postać *Gāgi*, którego imię pojawia się w kronikach Asurbanipala (*Cylinder B IV 2*), jako znaczącego i walecznego wodza plemienia górskiego mającego swoje terytoria na północ od Asyrii. Dość częstą interpretacją jest również postać niejakiego *Gygesa*, który miałby piastować funkcję króla Lidii. Trzeba jednak zauważyć, że Gog z Księgi Ezechiela jest w przyjaznych stosunkach z Gomerem (Ez 38,6), podczas gdy, zgodnie z wydarzeniami historycznymi, to właśnie wojska Gomera pokonały Gygesa z Lidii. W związku z tym Gyges w żaden sposób nie może być utożsamiony z biblijnym Gogiem. Dość często mówi się o tym, że Gog jest pierwotną nazwą jakiegoś kraju. Wspominają o tym Listy z Amarna wymieniając imię *Goga* lub *Gagaia*. Okazuje się jednak, że przy bliższej interpretacji tekstu oryginalnego termin *ištēn^{kur}Gaga-ya* został błędnie zinterpretowany w stosunku do *ištēn^{kur}Ga-<aš>gaya*, co spowodowało, że to stanowisko musiało zostać odrzucone (van der Torn 1999, 373-375), ponieważ kontekst podpowiada, że chodzi tu o północną część Syrii lub być może o tereny znajdujące się wokół Karkemisz. Nie brak też interpretacji, które utożsamiają Goga z szarańczą stanowiącą odpowiednik ludzi skorpionów, o którym wspomina mezopotamski epos o Gilgameszu (Stiller 1967, 80).

W Księdze Rodzaju 10,2 zostają wymienione imiona siedmiu synów Jafeta. Na pierwszym miejscu znajduje się Gomer, którego imię pojawia się paralelnie również w Ez 38,6 i zostaje wymienione jako nazwa ludu, który stał się sprzymierzeńcem Goga. Nazwa ta znajduje też potwierdzenie w formie *gimirraja* w dokumentach asyryjskich. Poza tym historycy greccy utożsamiają ją z *Kimmerioi*, czyli ludem Kimmerów (Smirnow 1947, 31-39)³, którzy byli koczownikami zamieszkującymi rosyjskie stepy aż do VIII w. przed Chr (Tronina 2005, 677-684).

W związku z tym, że rozdziały 38 i 39 Księgi Ezechiela pochodzą od późniejszego redaktora, postać Goga doczekała się wielu dość ciekawych identyfikacji. Jedną z nich jest przypuszczenie, że był on znany jako jeden z młodszych oficerów pełniących służbę przy Cyrusie, królu imperium perskiego. Nie brak też stanowisk, które widzą w Gogu synonimiczne przedstawienie Aleksandra Wielkiego. Być może imię omawianej postaci zostało zaczerpnięte z sumeryjskiego słowa *gug*, które oznacza ciemność. Mogłoby to współgrać z dość często pojawiającą się przy Gogu formą *Magog*, która w tym kluczu oznaczałaby krainę ciemności, zaś Gog byłby personifikacją tej ciemności (Rumianek 1998, 19-24).

Próbując zinterpretować tajemniczą postać biblijnego Goga nie sposób pominąć ciekawego i rozbudowanego stanowiska zaproponowanego przez Willema Garritsena. Swoje badania opiera on na opublikowanej w 1596 r. mapie świata przypisywanej Gerardowi Mercatorowi, która w świecie kartografii stanowiła ogromny przełom. Mapa składała się z osiemnastu ogromnych arkuszy, które łączyły się ze sobą tworząc spójną całość. Cechą

³ Pierwszy raz na kartach historii można usłyszeć o Kimmerach w 714 roku przed Chr., podczas oblężenia Urartu. Kiedy wieści o tym docierają do Sargona II, postanawia on dołączyć się do walk na pograniczu asyryjskiej prowincji Tabal. Sargon ginie w starciu z Kimmerami, którym udaje się zdobyć centralną Anatolię. Kolejnym ich krokiem jest kampania przeciwko Lidii, jednak król Gyges (akadyjski Gog) stawia im opór. Okazuje się, że kolejna kampania Kimmerów jest o wiele silniejsza. W wyniku krwawych walk w 652 r. ginie Gyges.

charakterystyczną było to, że kartograf naniósł na jeden z arkuszy część świata, o której wówczas nie posiadano jeszcze żadnych informacji. Ciekawą kwestią są naniesione na mapie wzgórza, które zostały ulokowane we wschodniej części Azji. Jedno z pasm biegnie równo z linią wybrzeża i zostaje przecięte przez inne pasmo, które zostało ulokowane ze wschodu na zachód. To właśnie tutaj zamieszczona na mapie legenda informuje, że północno-zachodnia ćwiartka łańcucha górskiego nazywa się *Mongul, który nazywamy Magog* (łac. *Mongul quae a nostris Magog dicitur*), zaś kraj, który znajduje się po przeciwnej stronie tych wzgórz nazywa się *Ung, który nazywamy Gogiem* (łac. *Ung quae a nostris Gog dicitur*) (Gerritsen 2007, 9-23).

4

Skąd jednak identyfikacja *Mongul* i *Ung* jako *Magog* i *Gog*? Powszechnie wiadomo, że Gerardus Mercator zajął tego typu stanowisko w odniesieniu do relacji o podróżach Marco Polo. Popularny podróżnik odchodzi w ten sposób od dawnej tradycji głoszącej, że Aleksander Wielki miał zbudować wielki mur na Kaukazie, aby oddzielić plemiona barbarzyńskie od centralnej części Azji (van Donzel 2009, 16)⁵. Dawne podania głosiły,

⁴ <https://docplayer.org/190913694-450-jahre-ad-usum-navigantium.html>, strona dostępna na dzień 24.06.2022 r. W publikacji von Pöhlunga kolor niebieski naniesiono celowo, aby odróżnienie wód od lądów stało się bardziej obrazowe. W oryginalnej wersji mapa Gerardusa Mercatora była czarno-biała.

⁵ W latach 395-396 po Chr. barbarzyńskie plemię Hunów zaatakowało Mezopotamię i Syrię. Spowodowali oni ogromne zniszczenia, a ponieważ przybyli z północy, upatrywano w nich apokaliptycznych jeźdźców, kojarzonych z postaciami Goga i Magoga. Wnikło to z tego, że wschodnia część Cesarstwa Rzymskiego z powodu wielu wstrząsów militarnych łączyła wydarzenia i zapowiedzi biblijne z rzeczywistością. W ten sposób złowieszcze postaci z Księgi Daniela i Apokalipsy Janowej były wciąż obecne wśród wspólnot chrześcijańskich.

że Gog i Magog byli utożsamiani z tymi właśnie plemionami (Polo 1958, 49). Legenda ta sprawiła, że Aleksander stał się niczym mitologiczny pogromca, zaś apokaliptyczne oczekiwanie i biblijne motywy połączyły się ze sobą stawiając wielkiego wojownika z Macedonii w centrum (Schmidt 2009, 20)⁶. Potwierdza to twórczość Pseudo-Kallistenesa (+328 przed Chr.), który w swoim dziele pt. *Romans o Aleksandrze* przedstawia tytułowego bohatera jako herosa, którego niezwykle dokonania zawiodły niemal na koniec świata. Taki właśnie wizerunek Aleksandra oraz biblijny motyw Goga i Magoga zaczęto łączyć najprawdopodobniej wśród syryjskich chrześcijan z rejonów północnej Mezopotamii żywo oczekujących wydarzeń apokaliptycznych pod koniec IV lub na początku V wieku (Schmidt 2009, 16). Tekst ten jest najprawdopodobniej najstarszą wersją syryjskiej legendy mówiącej o zamknięciu ludów Goga i Magoga za żelazną bramą. Tradycja ta była bardzo ważna dla apokaliptycznych pism syryjskich⁷ od początku VII w. i z czasem stała się bardziej znacząca niż przywołany wyżej *Romans o Aleksandrze* (Witakowski 1987, 128). Na koniec warto przedstawić jeszcze stanowisko zaproponowane przez Ryszarda Rumianka, który w imieniu Gog widzi zapożyczenie z wyroczni Balaama wspominającej o wielkim królu Agagu (Lb 24,7). Biblijny Agag był królem Amalekitów, którego pokonał król Saul podczas potyczki *od Chawila w stronę Szur* znajdującego się naprzeciw Egiptu (1Sm 15,7-9). Wydaje się jednak, że imię Agag pod względem znaczeniowym jest niepewne (Scherman, Zlotowitz 1997, 305-306)⁸. Wskazuje się, że jego pierwotną formą mogło być imię Og, utożsamiane z osobą króla Baszanu pochodzącego z rodu Refaitów. Zgodzie z tradycją miał być on bardzo wysokiego wzrostu (Pwt 3,11) (Rumianek 1998, 20). Teoria ta nie znajduje potwierdzenia wśród odnalezionych w 1967 roku gipsowych inskrypcji, na które natrafiono w Deer Alla w Jordanii. Tabliczki przywołują postać Balaama syna Beora oraz wszystkie rasy wymienione w Lb 22-24. Odnalezioną inskrypcję datuje się na 800-760 r. przed Chr. Balaam głosi przepowiednię zagłady, która ma spotkać jego lud. Okazuje się, że w tekście tym brak jest jakiegokolwiek odniesienia do Agaga, Goga, czy też innej podobnej im postaci. Brak jest również zależności między kanonicznym tekstem Lb 22-24 a inskrypcjami odnalezionymi w Deer Alla (Bøe 2001, 53).

⁶ Po zwycięskiej walce z Hunami Aleksander każe wybudować ogromną bramę, na której zapisuje ważną przepowiednię. Mówi ona, że Hunowie po raz kolejny przedrą się przez tę bramę za 826 lat, zaś Gog i Magog, którzy są potężnymi przywódcami 24 krajów, zniewolą i podporządkują sobie Persję, Cesarstwo Rzymskie oraz resztę świata. Będą oni blokować wszystkie drogi, zaś świat zadrży od głosu ich marszu.

⁷ Pseudo-Dionizy Areopagita w swojej kronice nie wspomina o elementach apokaliptycznych w legendzie o Aleksandrze. Również żelazna brama nie ma tutaj żadnych konotacji eschatologicznych.

⁸ Raszi w swoim komentarzu do Księgi Liczb zauważa, że Agag, król Amalekitów urodził się o wiele później niż Balaam syn Beora wygłaszał swoją przepowiednię. Wskazuje jednak, że w Piśmie Świętym zdarzały się przypadki, gdy tekst odnosił się do osoby jeszcze przed jej narodzinami. Jako przykład podaje werset Rdz 16,11, w którym opisana jest zapowiedź Izmaela, który, pomimo iż jeszcze się nie narodził, to już zostało oznajmione jego matce Hagar, że będzie on człowiekiem walecznym i dzikim. Raszi uważa również, że Agag nie jest imieniem konkretnego króla, lecz rodzajem tytułu, który przysługiwał królom Amalekitów. Podobny zwyczaj panował w Egipcie, gdzie „faraon” był tytułem każdego władcy.

Magog (hebr. מָגוֹג) jest nazwą własną bądź imieniem. Po raz pierwszy pojawia się w Rdz 10,2 w charakterze imienia jednego z synów Jefeta (hebr. בְּנֵי יֶפֶת) i jest wymieniony obok Gomera (גֹּמֶר), Madaja (מָדַי), Jawana (יָוָן), Tubala (תּוּבַל), Meszeka (מֶשֶׁכָּ) oraz Tirasa (תִּרְסָס). W analogiczny sposób imię Magog zostaje wymienione wśród synów Jafeta również w 1 Krn 1,5. Co ciekawe Magog pełni zupełnie inną funkcję w Księdze Ezechiela, gdzie pojawia się dwa razy w charakterze nazwy kraju. Po raz pierwszy w kontekście mowy o Synu człowieczym, który ma się zwrócić ku Gogowi, *ku krajowi Magog* (hebr. מְאֲרָץ מָגוֹג)⁹ (Ez 38,2). W tym wierszu zostają wymienione również księstwa Meszek i Tubal, które w Księdze Rodzaju pełniły funkcję imion wraz z Magogiem. Kolejny raz omawiana nazwa pojawia się w Ez 39,6 w kontekście ognia, który zostanie zesłany na Magog oraz na mieszkańców okolicznych wysp, aby poznały karcące działanie Pana. Co prawda nie pojawia się tu rzeczownik określający Magog jako ziemię, lecz informacja o okolicznych wyspach pozwala dopatrzeć się w kontekście, że Magog jest również krainą, wyspą lub po prostu skrawkiem jakiejś ziemi. Po raz ostatni można napotkać termin Magog w Ap 20,8, który zostaje wymieniony wraz z Gogiem jako dwie wrogie siły, które mają być zagrożeniem dla Kościoła. Omawiane terminy zostają tu zapożyczone z Księgi Ezechiela, gdzie pełniły rolę wrogich mocarstw, mających w czasach ostatecznych zniszczyć ziemię obiecaną.

Wszystko wskazuje na to, że słowo *magog* jest sztucznie stworzonym toponimem. Antoni Tronina zauważa, że przedrostek *ma-* jest zbliżony znaczeniowo do akadyjskiego *mat*, czyli „ziemia”. W takim znaczeniu Magog jest więc toponimem nazwy królestwa Goga zlokalizowanym w południowej Anatolii. Co ciekawe Józef Flawiusz upatruje w krainie Magog określenie odnoszące się do Scytów, co powoduje, że wielu egzegetów utrzymuje taki pogląd do dnia dzisiejszego (Tronina 2005, 680).

Niezwykle ciekawa jest propozycja Williama Albrighta, który dochodzi do wniosku, że *Gog* i *Magog* są owocem pewnego rodzaju mieszania się i formowania rymów, które podobnie jak w języku arabskim i językach indoeuropejskich są naturalnie obecne również w języku hebrajskim. Zdaniem Albrighta tego typu zabieg doprowadził również do powstania rymu *tōhu wa-bōhu* (תְּהוֹ וְבוֹהוּ) (Rdz 1,2) (Albright 1924, 363-385).

2. Tradycja żydowska

Wśród wielu dzieł literatury żydowskiej na szczególną uwagę zasługuje Midrasz Rabba do Księgi Rodzaju oraz monumentalne dzieło Księgi Blasku, znanej również jako Zohar. Te dwa dzieła poświęcają sporo uwagi postaciom Goga i Magoga omawiając ich pochodzenie oraz apokaliptyczny wydźwięk zapowiadający przybycie Mesjasza i ostateczne zniszczenie.

⁹ Dość trudno jest wytłumaczyć obecność rodzajnika określającego termin Magog. Skoro była to kraina czy ogólnie jakaś ziemia, wówczas powinna zostać potraktowana jako nazwa własna, która nie potrzebuje dodatkowego, określającego ją rodzajnika. Podobny zabieg można zauważyć w Rdz 22,2, gdzie kraj/ziemia Moria, do której udaje się Abraham, aby na życzenie Boga złożyć w ofierze swego syna Izaaka, również zostaje dodatkowo dookreślony rodzajnikiem מְאֲרָץ הַמֶּלֶךְ.

Midrasz Rabba (*MR*) to jeden z najstarszych i najobszerniejszych midraszów żydowskich. Pod względem redakcyjnym dzieło to pochodzi z ok. III w. po Chr. i zdecydowana jego większość przypisywana jest rabinowi Hoszaji, który należał do grona pierwszych przedstawicieli reprezentujących pokolenie amoraitów palestyńskich. Poszczególne rozdziały omawiają werset po wersecie treść Pięcioksięgu ubogacając go obszernymi komentarzami anonimowych rabinów oraz wielu innych znanych komentatorów biblijnych świata żydowskiego. *MR* bardzo często odnosi się do innych tekstów natchnionych spoza kanonu Pięcioksięgu (Freedman, Simon 1961, XXVII-XXIX).

Omawiając kwestię genealogii zamieszczonej w Rdz 10,2-4 *MR* wymienia Gomera i Magoga, których imiona otwierają początek wiersza 10,2. Zgodnie z midraszowym przekazem wszystkie imiona wymienione w tym fragmencie są imionami reprezentującymi siedemdziesięciu przodków wszystkich narodów świata. W rozdziale poświęconym temu zagadnieniu *MR* utożsamia te imiona z miejscami geograficznymi, w których osiedlili się poszczególni reprezentanci każdego z narodów, poczynając od potomków biblijnego Jafeta. I tak synowie Jafeta: *Gomer i Magog* (בְּנֵי יַפֶּת גֹּמֶר וּמָגוֹג) są zdaniem rabiego Szmuela syna Amiego przedstawicielami Afryki (Gomer) oraz Germanii (Magog). Tak śmiała hipoteza nie znajduje jednak potwierdzenia w rzeczywistości, o czym wspomina sam midrasz w towarzyszących tej frazie przypisach. Mianowicie wymienione lokalizacje niemal od zawsze nosiły inne nazwy, co spowodowało wiele sporów w zaproponowanych przez rabiego Szmuela miejscach. Zgodnie z tradycją Afryka była bowiem zamieszkała przez synów Chama (Rdz 10,6)¹⁰. W związku z tym wydaje się, że właściwą lokalizacją powinna być Frygia, starożytny kraj w dzisiejszej Turcji. Jeśli zaś chodzi o Magoga, to *MR* doprecyzowuje jedynie, że Germania odnosi się oczywiście do dzisiejszych Niemiec (*MR* 37 §1).

Księga Zohar (*KZoh*), zwana również Księgą Blasku (ספר הזוהר), jest mistycznym dziełem żydowskim służącym interpretacji Tory. Jest obszernym dziełem obejmującym dwadzieścia trzy tomy, które wyszczególnia sekcje przeznaczone do cotygodniowego rozważania i czytania. Zohar jest gałęzią kabały żydowskiej, która stanowi ogromny fundament mistycyzmu religii Mojżeszowej (Kubisiak 2021, 61-75).

Po raz pierwszy zagadnienie Goga i Magoga można napotkać w traktacie *Yitro*, który mieści się w dziesiątym tomie *KZoh*. Wspomina on o posiłku, który z jednej strony staje się elementem wyróżniającym Izraelitów spośród wszystkich narodów czyniąc ich *dziećmi Króla, które należą do pałacu Króla jako ludzie wiary*. Z drugiej jednak strony każdy, kto spożyje choć jeden tego typu posiłek, staje się splamiony i przestaje należeć do królewskiego pałacu oraz nie może szczyć się uczestnictwem w nasieniu Izraela. Spożywając ten posiłek będzie wystawiony na potrójną próbę: *karę Gehenny, karę wojny Goga i Magoga oraz trybunał*, który będzie go sądził zanim przyjdzie Mesjasz (*KZoh, Yitro* 458) (Yochai 2003, 217). Dodatkowym elementem, mającym oddać skalę zniszczenia spowodowaną wojną, jest termin *armagedon* umieszczony w nawiasie zaraz po imionach Goga i Magoga.

¹⁰ Midrasz wymienia, że Etiopia została zasiedlona przez Kusza, zaś Egipt przez Micraima.

Kolejną wzmiankę w omawianym temacie można znaleźć w traktacie *Vaetchanan* mieszczącym się w dwudziestym drugim tomie mistycznej kabały żydowskiej. Mowa jest tu o *owym dniu*, w którym da się słyszeć *wielki szofar* wzywający tych, którzy zostali zgubieni w ziemi asyryjskiej i ziemi egipskiej. Wszystko to będzie miało miejsce w *owym dniu*. Na pytanie, kiedy nastanie ten dzień, kabała odpowiada, że jest on znany jedynie Świętemu i Błogosławionemu. Jest to szczególny czas dla *Haszem*. Będzie to miało miejsce w dniu, *kiedy Gog wystąpi przeciw ziemi Izraela* (*KZoh, Vaetchanan 127*) (Yochai 2003, 78).

Bashalach to dziewiąty w kolejności tom Zoharu, który aż trzy razy przywołuje zagadnienia związane z Gogiem i Magogiem. Po raz pierwszy pojawiają się one w odniesieniu do siły Boga, a konkretnie do Jego prawicy. Punkt 290 wymienia, że jest ona *chwalebna w mocy, rozbije wroga na kawałki* oraz obali wspaniałości tych, *którzy powstałi przeciwko* Niemu. Wszystkie te elementy nawiązują do kontekstu ostatecznego *nadejścia Goga i Magoga*. Siła oraz moc, która wychodzi z Bożej prawicy jest potężna i niszcząca. Pochłonie wszystkich *jak ściernisko*. Punkt ten, podobnie jak w przypadku traktatu *Yitro*, również używa terminu *armagedon* umieszczając go w nawiasie zaraz po imionach Goga i Magoga (*KZoh, Beshalach 290*) (Yochai 2003, 275).

W kolejnym punkcie omawiana kwestia pojawia się w kontekście gniewu Bożego oraz towarzyszącego mu dnia ostatecznego. Moc Boża wyrażona jest za pomocą ogromnego *podmuchu, który spiętrza wody*. Wszystko to ma mieć miejsce w ostatecznych czasach *króla Mesjasza* oraz w *czasach Goga i Magoga*. Spiętrzone wody potopu *staną pionowo jak sterta*. Jest to odniesienie do *przyszłego świata*, który ma być miejscem radości. Podobnie jak w poprzednim punkcie tutaj również pojawia się *armagedon*, który ma oddać wymiar totalnego spustoszenia i zniszczenia (*KZoh, Beshalach 312*).

Ostatnią wzmianką o Gogu i Magogu jest pytanie, które zadaje rabbi Szymon: *Czy ta wojna Ameleku jest w twoich oczach mało znacząca?* Od dnia stworzenia aż do teraz nie było widać takiej siły i spustoszenia. Również od czasów współczesnych aż do przyjścia *króla Mesjasza*, a nawet w dniach *Goga i Magoga* (*Armagedon*) nie zdarzy się nic podobnego. Kabała wyjaśnia jednak, że wielkość, moc i siła tej wojny nie była i nigdy nie będzie ponad działanie Boże i to we wszystkich aspektach Jego *działania Świętego* (*KZoh, Beshalach 459*).

3. Stary Testament – Księga Ezechiela

Ezechiel jest prorokiem, którego działalność przypada na czasy uprowadzenia Izraelitów do „niewoli” babilońskiej. Jego status społeczny jako proroka musiał być dość wysoki, na co może wskazywać fakt, że znalazł się w pierwszej grupie wygnańców z 597 r. przed Chr., wraz z panującym wówczas królem Jojakimem. Prorok należał do kasty kapłańskiej, zatem jego wysokie wykształcenie sprzyjało rozwojowi w zaawansowanej kulturze babilońskiej. Wydaje się, że najwcześniejszy rdzeń Ez 38-39 zbiegł się z czasem obfitego rozrostu kręgu Ezechiela i ubogacania tekstu nową warstwą widoczną w Ez 38,18-23 oraz 39,11-16.

Dodatek o Gogu może być związany z pewnego rodzaju radykalizacją, która przejawiała się w kręgu proroka. Mogło to mieć miejsce wówczas, kiedy wypełniona stagnacją sytuacja na wygnaniu szybko się zmieniała umożliwiając powrót do Judy przypadający na czasy księcia tego regionu Szeszbassara (שֶׁשְׁבַסָּרָא, שְׁבַסָּרָא) ok. 538 r. przed Chr. Po powrocie do ojczyzny grupa Ezechiela pojęła swój nowy status, moc i autorytet. Co do materiału składającego się na Ez 39,25-29 to jest on ostatnim etapem kompozycji. Wskazuje się, że może on pochodzić z czasów bliskich redakcji Za 2,6 (520-515 przed Chr.), jednak bardziej prawdopodobnym wydaje się być okres tysiącletniego uniesienia wokół odbudowy świątyni jerozolimskiej. Właśnie wtedy redaktorzy Księgi mogli włączyć teści o Gogu do proroctw Ezechiela (Cook 2018, 12-13).

Narracja o Gogu (Kuhn 1960, 42.114)¹¹ w Księdze Ezechiela rozwinęła się na etapie kolejnych zabiegów redakcyjnych. Joseph Blenkinsopp wskazuje tu na siedem elementów, które wprowadzają charakterystyczne formuły: *To mówi Pan* (כֹּה אָמַר יְהוָה)¹². Tego typu powtórzenia sugerują pewnego rodzaju seryjną i schematyczną kompozycję. Poza tym odwołanie się do proroków Izraela z *dawniejszych czasów* (Ez 38,17) wyraźnie wprowadza część, która mogła powstać znacznie później. Robert Jenson wysuwa hipotezę, że fragmenty odnoszące się do Goga powinny być datowane razem z Ez 36-37, a więc niebawem po zniszczeniu Jerozolimy. Egzegeta uważa również, że Ez 38-39 nosi ślady późniejszych uzupełnień tekstu (Jenson 2009, 290). Co ciekawe często wspomina się też o tym, że narracja o Gogu jest przykładem najwcześniejszej apokalipsy w pismach biblijnych (Blankinsopp 1990, 180-181).

Rozdział 38 Księgi Ezechiela rozpoczyna się od polecenia, które JHWH kieruje do swojego proroka, aby głosił on proroctwo przeciwko *Gogowi i ku krajowi Magog* (Vivian 1977, 389-421)¹³. Pan zaznacza, że Jego Słowo jest skierowane wyraźnie przeciwko temu, który jest księciem wielkiego kraju Meszek i Tubal (Ez 38,3). Wyrocznie Boże są zazwyczaj kierowane do konkretnych odbiorców, np. do Izraela, królów czy egipskiego faraona, zaś w przypadku Księgi Ezechiela czytelnik nie jest w stanie zidentyfikować, kim jest Gog z krainy Magog. Jak zaznaczono wyżej, próby identyfikacji tajemniczego księcia do dziś nie zostały rozstrzygnięte. Wydaje się, że autor księgi może bazować na tej nieświadomości. Przywołanie nieznanego Goga wzbudza bowiem nieco więcej niepokoju w czytelniku, który nie wie, czego się spodziewać po owym przybyszu ani skąd może on przybyć. Ezechiel wykorzystuje postać Goga z krainy Magog do głoszenia swojej wiary w jedynego i prawdziwego Boga JHWH. Chce przez to pokazać, że Bóg sprawuje kontrolę nad każdym narodem i człowiekiem, i pewnego dnia zwycięży również tych, którzy nie są mu posłuszni.

¹¹ Postacie Goga i Magoga zostają również wymienione trzy razy w tekstach z Qumran. Jeden raz Gog w 1QM XI,16) oraz dwa razy Magog w 4QpIs 8.9.10,24 i ApocGn XVII,16.

¹² Ez 38,1-9; 10-13; 14-16; 17-23; Ez 39,1-16; 17-24; 25-29).

¹³ W Księdze Wojny z Qumran (XI,16) Gog jest przedstawiony jako ten, który *całym swoim wyglądem* będzie walczył z Bogiem, zaś Bóg będzie walczył z nim z nieba (XI,17). Warto zauważyć, że nadejście pokoju jest poprzedzone przyjściem Goga, który wprowadzi chaos oraz spustoszenie.

Wiersz 5, który wydaje się być późniejszym dodatkiem, wspomina, że księżę Meszek i Tubal nie jest sam, bowiem towarzyszą mu również inne narody (Persowie, Kuszyty, Libijczycy) uzbrojone w tarczę i hełmy. Warto zauważyć, że wymienieni tu sojusznicy Goga dość często utożsamiani są z ludami afrykańskimi (Etiopia, Libia) oraz z mieszkańcami Anatolii. Obecność Persów zdradza późniejszy dodatek redakcyjny, przypadający na czasy po Ezechielu jak również poddaje w wątpliwość przyłączenie się ogromnej i niezależnej armii perskiej do innych niezidentyfikowanych koalicjantów. To powoduje, że dodatek z tzw. triadą narodów często się usuwa, bowiem jest on nierealistycznym elementem późniejszego redaktora (Block 1998, 439). Bruce Vawter i Leslie Hoppe zauważają również, że mieszkańcy Togarmy¹⁴ (w.6), których wymienia się również w Ez 27,14 jako Bet-Togarma, byli raczej partnerem handlowym niż sprzymierzeńcem krajów północy, z których mogłyby pochodzić domniemany Gog (Ez 38,15). Tekst Księgi Ezechiela 38 zdaje się też ukazywać, że Bóg nie chce użyć księcia Meszek i Tubal jako narzędzia karzącego Izraela, dlatego w świetle wydarzeń historycznych Gog nie może być utożsamiany z imperium babilońskim (Vawter 1991, 175-177), które pod wodzą Nabuchodonozora zniszczyło Jerozolimę i świątynię uprowadzając Izraelitów do niewoli.

Księga Ezechiela wyraźnie przedstawia cel, jaki ma osiągnąć Gog. Oprócz narodu, który *został zabrany spośród wielu narodów na góry Izraela* (Ez 38,8), dość wyraźnie jest również identyfikowana grupa określana jako *mój lud izraelski* (Ez 38,14.16). Co więcej, naród, do którego ma być posłana niszczycielska siła Goga, nazwany jest w tym fragmencie jako *moja ziemia*, mój kraj (Ez 38,16). Wydaje się zatem, że potencjalny atak Goga na ten lud oraz tę ziemię jest zarazem wypowiedzeniem wojny Bogu, patronowi tego miejsca. Zdaniem Daniela Blocka wiersze 14b-16a pokazują ogromną chęć zniszczenia mającego się dokonać pod wpływem najeźdźcy. Ma to nastąpić właśnie wtedy, gdy wyznawcy JHWH cieszą się swobodą i bezpieczeństwem oraz nie podejrzewają niczego, co mogłoby zakłócić ich sielankę. Przebieg zniszczenia dokonanego przez Goga podsumowują ww. 4-9. Ogromne zastępy z dalekich krańców północy rzucą się na lud JHWH i okryją cały kraj jak chmura (Block 1998, 450).

Zapowiedź nieuchronnego zniszczenia dokonuje się za pomocą proroków. Bóg nazywa poprzedników Ezechiela *moimi sługami* (Ez 38,17), co nadaje temu wierszowi ducha deuteronomistycznego lub Jeremiaszowego. Dość wyraźnie można to dostrzec w odniesieniu do proctw o wrogu z północy (w.15), które mogą nawiązywać do tekstów proroka Jeremiasza (1,14-16; 4,6-7; 6,22). Określenie to wyraźnie oddziela prawdziwych proroków od tych fałszywych, którzy błędnie twierdzili, że przemawiają w imię Pana, lecz sam Bóg wyparł się ich słów i działania (Ez 12,21-13,23). Zatem Bóg potwierdza, że głoszone przez proroków nieuchronne nadejście „Goga” było w istocie Jego zapowiedzią, która dokonała

¹⁴ Zgodnie ze stanowiskiem współczesnych badaczy można dojść do wniosku, że Togarma to dzisiejsza Armenia, zaś jej pierwotnymi mieszkańcami mogli być Cymeryjczycy, którzy zasiedlili Armenię po upadku Urartu w VIII wieku po Chr.

się przez sługi słowa. Poza tym warto również zauważyć, że określenie *proroków Izraela* (hebr. לְאֹרְשֵׁי יִשְׂרָאֵל) identyfikuje ich jako rodowitych Izraelitów. Władcy świata starożytnego powszechnie zwracali się do swoich proroków lub wróżbitów prosząc o przepowiednię odnośnie czekającej ich bitwy. Jednak w tym przypadku stwierdzenie „prorocy Izraela” wyklucza prorocstwo, które mogłoby pochodzić od Goga lub innej nie związanej z JHWH wyroczni. Zatem słowa te są pochodzącym bezpośrednio od Pana apelem (Block 1998, 453-454). LXX zdaje się dostrzegać we wcześniejszych przepowiedniach zagrożenia, które należy identyfikować właśnie z postacią Goga. Wskazują na to teksty Lb 24,7 oraz Am 7,1 w których LXX odnosi się wyraźnie do omawianego wroga z północy (Olley 2009, 500-501).

Rozdział Ez 39 brzmi bardzo podobnie, jak omawiany wcześniej rozdział 38. Wydaje się, że Bóg kolejny raz chce wezwać Goga na wojnę, podobnie jak czyni to w Ez 38,3. Po kilku wierszach wstępnych pojawia się opis (Ez 39,3) kulminacyjnej walki. Siła Boga jest tak wielka, że nie dochodzi do żadnego starcia. Gog ściera się z nokautującą mocą Pana, który od razu łamie łuk oraz wytrąca strzały z ręki wroga (Ez 39,3). Książę z kraju Magog wraz z towarzyszącymi mu ludami ginie w bitwie na górach Izraela, zaś polne zwierzęta będą żywiciem jego truchłem (Ez 39,4). Tekst bardzo wyraźnie opisuje proces uczynienia z Goga wroga Izraela, potem zaś jego całkowite zniszczenie. Początkowo Bóg zdaje się dowodzić zaciętym atakiem najeźdźcy z północy tylko po to, by w kulminacyjnym momencie stanąć po stronie Izraela. Podobną dynamikę podejmuje Księża Joela wspominając o wrogu z północy, którego moc Pana oddali od Izraela (Jl 2,20). Stephen Cook wskazuje, że tego typu Boska interwencja ma na celu ukazanie ożywczej świętości Boga oraz rozprzestrzenienie się „poznania” Pana. Człowiek nie jest w stanie osiągnąć niczego bez planu Bożego i Jego interwencji w ludzki los. Jest to zatem nieodparta suwerenność, która stanowi klucz do człowieczego losu (Cook 2018, 97). Ciekawe, że pomimo grzeszności Izraela JHWH pozostaje nadal ze swoim ludem i staje w jego obronie. Troska ta przybiera akcent eschatologiczny, który ma eksponować zawartą u Ezechiela myśl mesjańską (Stachowiak 1990, 306).

Przyjmuje się, że rozdziały Ez 38-39 są zaliczane do grupy tzw. świadectw-wyroczni. Istotą tej grupy jest świadomość ukazania sprawiedliwości Boga, która ma doprowadzić do Jego samoobjawienia. Pomimo że naród izraelski przebywa w niewoli, to prorok Ezechiel ma świadomość i wiarę w nieuchronny powrót do Ojczyzny. Wie również o tym, że w przyszłości nadciągną kolejne wrogi wojska z północy, które przytłoczą Izrael swoją potęgą i mocą. Postać Goga z krainy Magog jest w opowiadaniu Ezechiela symbolem zła (Farmer 2001, 961-962), zaś Izrael ucieleśnieniem dobra. Miażdżące zwycięstwo Boga nad Gogiem jest potwierdzeniem dawnych przepowiedni, które mają ukazać prawdę o tym, że każdy kto jest wierny Bogu i ufa Jego imieniu nie dozna zawodu (Rumianek 1998, 6).

4. Gog i Magog w LXX i w targumach

Prowadząc badania w omawianym temacie można zauważyć, że w porównaniu z tekstem masoreckim (TM) LXX zawiera dodatkowe wzmianki o Gogu¹⁵. Istnieją też manuskrypty, które używają imienia „Gog”, podczas gdy w LXX można spotkać w tych miejscach inne imiona lub zastępujące je słowa. Jeśli chodzi o Rdz 10,2 oraz 1 Krn 1,5, nie wprowadzono żadnych zmian, zatem w tym przypadku teksty pokrywają się ze sobą. Zdaniem Sverre Bøe miejsca w tekście, gdzie występuje „Gog”, są starsze, co powoduje, że mogłyby być pozostałościami tekstu oryginalnego (Bøe 2001, 50). Wśród fragmentów, na które należy zwrócić uwagę, są Lb 24,7 oraz Am 7,1.

Opowiadanie o czterech wyroczniach Balaama syna Beora w Lb 22-24 mówi o wezwaniu Balaka i Amorytów, aby przekląć naród izraelski. Okazuje się jednak, że przekleństwa Balaama stają się błogosławieństwem. Wyrocznie te można odnaleźć w Lb 15-24; 18-24; 23,7-10 oraz 24,3-9. Ciekawe jednak, że tekst LXX odbiega nieco od TM oraz innych tekstów literatury międzytestamentalnej.

Kiedy Balaam zauważa, że przekleństwo wobec Izraela w rzeczywistości staje się błogosławieństwem, wtedy zaczyna głosić pouczenie. Wspominając o namiotach Jakuba (Lb 24,5) oraz mieszkaniach Izraela (Lb 24,5b) wieszcz opisuje ogromne potoki, które dają życie ogrodowi, roślinom i drzewom bogato wyrastającym na ziemi Pana. Jego król jest *mocniejszy niż Agag*, zaś królestwo jego wznosi się ku górze (יְהוָה מֶלֶךְ אֱגָג וְיָבֹא מִן הַר) (Lb 24,7b). Tekst ten przedstawia się nieco inaczej w LXX. Imię *Agag* zostaje zastąpione przez *Gog*. Zatem fragment ten brzmi: *I wywyższy Goga króla jego i rozrośnie się jego królestwo* (και ὑψωθήσεται ἡ Γωγ βασιλεία αὐτοῦ, καὶ αὐξήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ). Aparat krytyczny Biblii Hebrajskiej (BH) podpowiada, że w pierwotnej wersji tego tekstu istniała forma nieco podobna do tej z LXX. Wersje tekstu Pięcioksięgu, Akwilli, Symacha i Teodocjona zawierały bowiem formę *miggog* (מִיגֹג). Analiza ta wskazuje, że najbliższą oryginałowi formą jest ta, którą można znaleźć w LXX, zaś BH posiada młodszą warstwę z naniesioną przez autora korektą.

Jeśli chodzi o dzieła targumiczne, to w sposób szczególny należy zwrócić uwagę na jeden z aramejskich Targumów do Pięcioksięgu. Targum Fragmentaryczny swoją wersję tekstu wzoruje bowiem na LXX. Podobnie jak w omawianym wyżej przypadku, również tutaj imię *Agag* (BH) zostaje zastąpione przez pierwotną formę *Gog*.

Tekst hebrajski odnoszący się do trzeciej wyroczni Balaama mówi o Izraelu, z którego wiader popłyną wody mające duży zasięg oddziaływania i obfitujące w wilgoć. Jego wywyższonym królem jest Agag, zaś jego królestwo będzie wywyższone ponad góry (Lb 24,7). Tekst Targumu Fragmentarycznego brzmi nieco inaczej: *Z jego nasienia wyjdzie człowiek, który będzie sprawował władzę nad wieloma narodami; a jego królestwo będzie*

¹⁵ Lb 24,7; Am 7,1; Ez 38,17; 39,6.

wywyższone wyżej niż Gog, a jego królestwo będzie powiększone (TgF 27,7) (Hauward 2010, 48). Z kolei teksty Targumu Onkelosa oraz Targumu Pseudo-Jonatana pokrywają się w pełni z tekstem masoreckim BH.

Drugim fragmentem jest Am 7,1, który pod względem morfologicznym i składniowym wydaje się dość trudny. Tekst ten wspomina o prorockiej wizji szarańczy, która pojawi się z polecenia Pana w dniu *odrastania potrawu*¹⁶ zaraz po sianokosach królewskich. W BH mówi się zaś o zbożu, które zostało późno posiane po żniwach królewskich (רָבִי הַמִּלְחָמָה לְקֶדֶם הַיָּבֵשׁ). Jeśli chodzi o tekst LXX, to 7,1b wyraźnie wspomina o szarańczy Goga, króla (καὶ ἰδοὺ βροῦχος εἰς Γῶγ ὁ βασιλεὺς). Zarówno aparat krytyczny BH jak i LXX nic nie wspominają o tym, żeby w którejkolwiek z innych rewizji tekstów pojawiła się wersja wymieniająca Goga. Wszystko wskazuje na to, że Gog, który od samego początku kojarzony jest z niszczycielską siłą, został utożsamiony z szarańczą, która jest w stanie zniszczyć plony i inne dobrodziejstwa przeznaczone dla człowieka.

Na koniec warto wspomnieć o teologii, którą w omawianym temacie porusza Targum do Pieśni nad Pieśniami. Dzieło to jako dokument intensywnie mesjanistyczny wspomina o odrodzeniu judaizmu przypadającego na czasy apokaliptyczne. Wśród wydarzeń towarzyszących temu procesowi będzie przyjsie dwóch Mesjaszy. Jeden będzie synem Efraima, zaś drugi synem Dawida. Objawienie się nowego porządku i nowego królestwa będzie miało miejsce w Jerozolimie. Jednak wszystko to nastąpi dopiero wówczas, gdy Gog i Magog zostaną ostatecznie pokonani (Wróbel 2017, 162). Jeden z Mesjaszy, który jest określany jako Mesjasz Król, mówi: *Zaklinam was, o mój ludu domu Izraela, abyście nie byli podburzani przeciwko narodom świata, aby uciec z wygnania, ani nie buntowali się przeciwko zastępom Goga i Magoga* (Tg Pnp 8,4) (McNamara 2010, 326).

Wszystko wskazuje na to, że teksty targumiczne opierały się na dwóch źródłach, co spowodowało, że ich treść nie jest ze sobą tożsama. TgF oraz TgPnp w przytoczonych fragmentach wspominają o Gogu, co może świadczyć, że tekstem źródłowym było dla nich opracowanie LXX, zaś w pozostałych przypadkach (TgO, TgPsJ, TgN) tekstem źródłowym była Biblia Hebrajska.

5. Tradycja chrześcijańska - Apokalipsa

Imiona Goga i Magoga pojawiają się również w Nowym Testamencie. Apokalipsa św. Jana przywołuje je w kontekście opowiadania o uwolnieniu Szatana, który po tysiącu lat *wyjdzie, by mieć narody* (Ap 20,8). W tym samym wierszu tekst informuje, że ze wszystkich narożników ziemi *Goga i Magoga* zgromadzeni zostaną wszyscy na bój. Bez wątplenia imiona Goga i Magoga zostały zaczerpnięte z Ez 38-39 i wydają się

¹⁶ Biblia Tysiąclecia tłumaczy, że *potraw* to drugi zbiór traw w tym samym roku. Pierwotnie określano go mianem *otawy*. Pierwszy zbiór traw nosił miano królewskiego bowiem w całości lub w znacznej części był przeznaczony dla króla.

symbolizować narody pogańskie, czyli wszystkich tych, którzy w pierwszej kolejności są przeciwnikami Boga, w drugiej zaś wrogami Jego ludu. To oni stanowią armię Szatana i rozpoczynają atak na chrześcijan, których Apokalipsa nazywa *obozem świętych i miastem umiłowanym* (Ap 20,9) (Kotecki 2021, 252).

Bitwa, o której wspomina Apokalipsa, nie jest ostatecznym starciem ze złem, lecz mimo to jej konsekwencje będą straszne. Po upływie tysiąca lat nastąpi decydujące starcie, które rozpocznie się uwolnieniem szatana z więzienia (Ap 20,7). W apokaliptycznym rozumieniu tego fragmentu trzeba dostrzec celowość, z jaką Jan uwydatnia, że wszystko, cokolwiek dzieje się na świecie, jest tylko i wyłącznie wolą i bezpośrednią interwencją Boga. Nawet uwolnienie szatana jest częścią Bożego planu. Wydaje się, że w ten sposób Jan chce podkreślić, że zło jest nadal obecne w życiu człowieka i posiada niesamowitą moc. Innym wytłumaczeniem tego symbolu może być potrzeba wprowadzenia apokaliptycznego obrazu zła, którym w tym przypadku są Gog i Magog (Reddish 2001, 385). Po uwolnieniu szatana Gog i Magog mają podjąć ostateczną walkę. Apokalipsa dzieli wspomnianą walkę na dwie części. Pierwsza nastąpi przez upływem tysiąca lat, kiedy to do boju stanie Gog, książę Magog (Tomlinson 1963, 343). Bez wątpliwości postać ta została zapożyczona z Ez 37,38 i 39 (Tomlinson 1963, 343)¹⁷.

Tekst Apokalipsy jasno sugeruje, że nie można upatrywać omawianych postaci jako reprezentantów tylko dwóch narodów, ludów czy nawet regionów. Jan wyraźnie zaznacza, że pochodzą oni z *czterech narożników ziemi* oraz są liczni jak *piasek morski* (Ap 20,8) (Reddish 2001, 386).

Interesujące jest to, że Księga Ezechiela wspomina o Gogu, który jest księciem z krainy Magog mającym dopuścić się ataku na Izrael w czasach ostatecznych (Ez 38,2-3.8), podczas gdy Apokalipsa przekształca ten fragment i interpretuje go zupełnie inaczej. Zauważalną zmianą jest to, że Gog nie jest księciem krainy, zaś Magog nie jest krajem czy jakimkolwiek innym miejscem. Obie nazwy stanowią tutaj określenie dla wrogich narodów. Craig Koester zauważa podobieństwo w przedstawieniu Goga i Magoga jako wrogich Izraelowi narodów do siedmiogłowej bestii pokonanej przez *gwar wielkich słów* w Dn 7,1-8. Kolejnym spójnym elementem jest też fakt, że Gog i Magog, podobnie jak siedmiogłowa bestia u Daniela, działają pod wpływem szatana (Koester 2014, 777-778; Grabner-Haidera 1994, 391).

Nie ulega wątpliwości, że w Apokalipsie św. Jana Gog i Magog są identyfikowani z narodami świata, które łączą swoje siły w celu ostatecznego ataku na Pana oraz na Jego lud. Wszystko wskazuje na to, że - jak wspomniano wyżej - nie może być mowy o lokalizacji geograficznej owych narodów, bowiem są one tylko symbolicznym zobrazowaniem tych, którzy są nastawieni wrogo do Boga. Może to potwierdzać fakt, że w literaturze apokaliptycznej oraz pseudoepigrafiicznej nie ma wzmianki o omawianych postaciach. Można je spotkać jedynie w dwóch nic niewnoszących wyroczeniach sybilijskich. Z drugiej jednak

¹⁷ Rozdział Ez 37 wspomina o powrocie Żydów do Palestyny. Rozdział 38 mówi o ataku Goga i Magoga na odzyskane po niewoli ziemie, zaś Ez 39 opisuje klęskę, którą mają ponieść najeźdźcy.

strony Gog i Magog są częścią myśli rabinicznej, zatem Apokalipsa wydaje się również bliższa apokaliptyce rabinów niż pismom niekanonicznym (Mounce 1977, 272-273).

Postacie Goga i Magoga są dla Jana wypełnieniem się proroctwa (Ap 20,7-10). Gog, którego tradycja utożsamia z królem z północy, ma wytoczyć armię przeciwko *nieumocnionemu krajowi*, w którym mieszkańcy żyją bezpiecznie i w którym nie ma *murów, bram i zasów* (Ez 38,11). Choć wojna ta ma charakter eschatologiczny, to jednak widać, że Bóg nie ma zamiaru dopuścić do klęski swego narodu, lecz chce, by wszyscy dostrzegli Jego działanie i moc (Osborne 2002, 741-742).

Zakończenie

Angielski pisarz Galfred z Monmouth, który tworzył w XII w., stał się rozpoznawalny dzięki staroceltyckiej legendzie pt. „Historia króla Brytów”. Opisując w niej dokonania Brutusa, syna Eneasza wspomina o wyprawie do Troi i objęciu jej ziem w posiadanie wraz z drużyną z Brytanii. Jeden z towarzyszy Brutusa imieniem Koryneusz miał tam stoczyć bardzo ciężki, niemal legendarny bój z morskim potworem o imieniu Goemagog. W innym miejscu, tj. na anglosaskiej mapie z końca X w., Gog i Magog zaznaczeni są na obszarze sąsiadującym od wschodu z Morzem Kaspijskim, zaś mapa z Ebstorfu pochodząca z XIII w. zamieszcza rysunek Goga i Magoga z wymownym podpisem: „Tutaj więził Aleksander dwa okrutne ludy, Goga i Magoga, które za towarzyszy będzie miał Antychryst. Ci żywią się ludzkim mięsem i piją krew” (Strzelczyk 1987, 78-79).

Historia o Gogu i Magogu jest legendą, która w świadomości ludzi średniowiecza utrzymywała się bardzo długo. Dzikie plemiona z dalekiej północy, które chwilowo pokonano i unieszkodliwiono, powrócą w bliżej nieokreślonym czasie i przyniosą zapowiadane zniszczenie. Ich powrót będzie zapowiedzią końca czasów oraz dnia sądu, którego przyście już się zbliża.

Bardzo trudno jest wskazać, z jaką postacią można by utożsamiać oprawców z północy, o których wspomina Ez 38-39 oraz Ap 20,8. Wszystko wskazuje na to, że wraz z sytuacją historyczną oraz zagrożeniem ze strony wroga poszczególne narody utożsamiały okrutnych najeźdźców z biblijnymi zwiastunami zbliżającego się końca świata. Źródła biblijne, literatura targumiczna i żydowska wydają się być zgodne przedstawiając Goga i Magoga jako zwiastunów sądu ostatecznego, zaś ich apokaliptyczna symbolika wykraczała poza dzieła kanoniczne, chrześcijańskie i katolickie¹⁸. W zdecydowanej większości genezę takiego obrazu należy upatrywać w tekstach Ezechiela, które stały się fundamentem dla rozwijanych na przestrzeni dziejów legend.

¹⁸ O Gogu i Magogu wspomina również Koran w traktacie *Sura* 18:92 utożsamiając ich z postaciami niosącymi apokalipsę. Who is the Gog of the land of Magog? A survey of Canonical and Rabbinic literature and the history of the issue. „Gog i Magog szeregą zgorzenie na ziemi!” - wspomina Koran (*Sura* 18:94).

Literatura

- Albright, W.F. 1924. Contributions to Biblical Archeology and Philology. *Journal of Biblical Literature*, XLIII (1924), 363-385.
- Blenkinsopp, J. 1990. *Ezekiel. Interpretation a Bible Commentary for Teaching and Preaching*. Louisville: John Knox Press.
- Block, D.I. 1998. *The Book of Ezekiel. Chapters 25-48*. Grand Rapids, MI: W.B. Eerdmans Publishing.
- Bøe, S. 2001. *Gog and Magog. Ezekiel 38-39 as Pre-text for Revelation 19,17-21 and 20,7-10*. Tübingen: Paul Siebeck.
- Cook, S.L. 2018. *Ezekiel 38-48. A New Translation with introduction and Commentary*. New Haven-London: Yale University Press.
- Farmer, W.R. 2001. *Międzynarodowy Komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i Ekumeniczny na XXI wiek*. Warszawa: Verbinum.
- Freedman, H., Simon, M. 1961. *Midrash Rabbah. Translated into English with Notes, Glossary and Indices Under the Editorship of Rabbi dr. H. Freedman and Maurice Simon*. London: The Soncino Press.
- Gerritsen, W.P. 2007. Gog and Magog in Medieval and Early Modern Western Tradition, *Gog and Magog. The Clans of Chaos in World Literature*. Amsterdam-West Lafayette, Indiana: Rozenberg Publishers&Purdue University Press, 9-23.
- Grabner-Haidera, A. 1994. „Gog i Magog”, *Praktyczny Słownik Biblijny*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 391.
- Hauward, C.T.R. 2010. *Targums and the Transmission of Scripture into Judaism and Christianity*. Leiden-Boston: Brill.
- Homerski, J. 2013. *Pismo Święte Starego Testamentu. Tom XI-1. Księga Ezechiela*. Poznań: Pallottinum.
- Jasiński, A.S. 2021. Wstęp pastoralny do Księgi Ezechiela. *Roczniki Teologiczne*, LXVIII (1), 49-67.
- Jenson, R.W. 2009. *Ezekiel*. Grand Rapids, MI: Brazos Press.
- Koester, C.R. 2014. *Revelation. A New Translation with Introduction and Commentary*. New Haven&London: Yale University Press.
- Kotecki, D. 2021. *Zrozumieć Apokalipsę? Szkice egzegetyczno-teologiczne*. Rzeszów: Bonus Liber.
- Kubisiak, P. 2021. Jaskinia Makpela (mi'arat hammakpelah). Tradycja żydowska i archeologia świętych grobów w Hebronie. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 29, 61-75.
- Kuhn, K.G. 1960. *Konkordanz zu den Qumrantexten*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- McNamara, M. 2010. *Targum and Testament Revised. Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible: A Light on the New Testament*. Grand Rapids, MI: Eerdmans Publishing.
- Mounce, R.H. 1977. *The Book of Revelation. Revised*. Grand Rapids, MI-Cambridge, UK: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Olley, J.W. 2009. *Ezekiel. A Commentary based on Iezekiel in Codex Vaticanus*. Leiden-Boston: Brill.
- Osborne, G.R. 2002. *Revelation. Baker Exegetical Commentary on the New Testament*. Grand Rapids, MI: Baker Academic.
- Polo, M. 1958. *The Travels of Marco Polo*. London: Penguin Books.
- Reddish, M.G. 2001. *Smyth&Helwys Bible Commentary. Revelation*. Macon, GA: Synth&Helwys Publishing.
- Rumianek, R. 1998. Gog z krainy Magog (Ez 38,2). *Studia Theologica Varsaviensia* 36/2, 19-24.

- Scherman, N. (red.) 2014. Zlotowitz, M. (red.) 2014. *Midrash Rabbah with an Annotated, Interpretive Elucidation and Additional Insights. Bereishis/Genesis. Vol.1 Bereishis-Noach*. New York: The ArtScroll Series/Kleinman Midrash Rabbah.
- Scherman, N. (red.) 1997. Zlotowitz, M., (red.) 1997. *Rashi. The Torah: with Rashi's Commentary Translated, Annotated, and Elucidated. Bamidbar/Numbers*. New York: ArtScroll Series/The Sapirstein Edition.
- Smirnow, A. 1974. *Scytowie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Stachowiak, L. (red.) 1990. *Wstęp do Starego Testamentu*. Poznań: Pallottinum.
- Stiller, R. 1967. *Gilgamesz. Epos babiloński i asyryjski ze szczątków odczytany i uzupełniony także pieśniami szumeryjskimi przez Roberta Stillera*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Strzelczyk, J. 1987. *Szkice średniowieczne*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Tomlinson, L.G. 1963. *The Wonder Book of the Bible. A Commentary on the Book of Revelation*. Joplin, Missouri: College Press.
- Tronina, A. 2005. Siedmiu Synów Jafeta (Rdz 10,2). W: M. Rosik (red.), *Żyjemy dla Pana: Księga pamiątkowa dedykowana S. Profesor Ewie Józefie Jezierskiej OSU w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Wrocław: Papiński Wydział Teologiczny, 677-684.
- van der Torn, K., Backing, B., van der Horst, P.W. 1999. "Gog", *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Leiden-Boston-Köln: Brill, 373-375.
- van Donzel, E., Schmidt, A. 2009. *Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources. Sallam's Quest for Aleksander's Wall*. Leiden-Boston: Brill.
- Vawter, B., Hoppe, L.J. 1991. *A New Heart. A Commentary on the Book of Ezekiel*. Edinburgh: The Handsel Press.
- Vivian, A. 1977. Gog e Magog Nella Tradizione Biblica, Ebraica e Cristiana. *Rivista Biblica* 25, 389-421.
- von Pöhlning, W. 2022. 450 Jahre „ad usum navigantium”. Mit Mercators Weltkarte von 1569 beginnt die modern Navigation. <https://docplayer.org/190913694-450-jahre-ad-usum-navigantium.html> (24.06.2022)
- Witakowski, W. 1987. The Syriac Chronicle of Pseudo-Dionysius of Tel-Mahrē. A Study in the History of Historiography. *Studia Semitica Upsaliensia* 9, 128.
- Wróbel, M.S. 2017. *Wprowadzenie do Biblii Aramejskiej*. Lublin: Gaudium.
- Yochai, S., (red.) 2003. *The Zohar, Yitro-Mishpatim 10/23*. New York: The Kabbalah Centre International Inc.
- Yochai, S., (red.) 2003. *The Zohar. Bo-Bashalach 9/23*. New York: The Kabbalah Centre International Inc.
- Yochai, S., (red.) 2003. *The Zohar. Vaetchanan-Ha'azinu 22/23*. New York: The Kabbalah Centre International Inc.